

Aleksander Kiklewicz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn

DWANAŚCIE FUNKCJI JĘZYKA

Wstęp

Funkcjonowanie języka w społeczeństwie nie sprowadza się do jego właściwości teleologicznych, ponieważ język nie tylko jest narzędziem (czy też środkiem) zachowań społecznych, lecz także obiektem oddziaływania (innymi słowy – zakresem funkcjonowania) podmiotów: jednostek i instytucji, tzn. jest fenomenem ergonomicznym (Kiklewicz 2007: 78 i n.). Mimo tej rzeczywistej ambiwalencji języka centralne miejsce w teorii i metodologii językoznawstwa XX w. i pierwszej dekady XXI w. zajmuje kategoria funkcji.

U podstaw współczesnej metodologii lingwistycznej leży idea wielofunkcyjności języka (której geneza sięga czasów antycznych, Bell 1976): różnorodność powiązań języka ze środowiskiem warunkuje zespół jego funkcji – w stosunku do rzeczywistości materialnej, do sytuacji komunikacyjnych, do interlokutorów itd. Właściwości funkcjonalne języka jako systemu oraz jego jednostek różnego formatu są tak rozmaite i tworzą tak wiele odmiennych kategorii (w literaturze lingwistycznej występuje ponad 120 terminów określających funkcje, Kiklewicz 1999: 212), że nie sposób – jak na możliwości współczesnego językoznawstwa – przedstawić ich w ramach jednolitego modelu teoretycznego. Dlatego za sensowne, a może nawet za konieczne, należałoby uznać rozróżnienie dwóch kategorii funkcji języka: a) ogólnych – tzn. realizujących się na poziomie systemu języka, czyli funkcji języka; b) szczegółowych – tzn. realizujących się na poziomie jednostek językowych różnego formatu: fonemów, morfemów, leksemów, zdań i tekstów.

W językoznawstwie teoretycznym najczęściej występuje ujęcie endocentryczne (innymi słowy – kompilacyjne) funkcji języka/mowy, gdy funkcje ogólne

oparte są na funkcjach szczegółowych (z nich się wywodzą). Faktem jednakże jest, że z jednej strony istnieją funkcje języka jako systemu, których nie można sprowadzić do funkcji jednostek (na przykład funkcja statusowa języka, patrz dalej), z drugiej strony są takie funkcje szczegółowe, które nie przekładają się na cały system, na przykład funkcja sygnifikacyjna fonemów czy funkcja junkcyjna zdań (choć mogą powtarzać się niektóre zasady funkcjonowania jednostek i całości). Dlatego przy eksponowaniu oraz przy klasyfikacji funkcji języka musi zostać uwzględniony szeroki kontekst działalności językowej: nie tylko w relacjach człowiek – człowiek, czyli w obrębie aktu mowy (sytuacji komunikacyjnej; Grzegorzczkova 1991: 12), jak to obserwujemy w klasycznych dziś teoriach Karla Bühlera czy Romana Jakobsona (szczególnie podkreślał to Aleksiej A. Leontiew, 1969: 29), lecz także w relacjach instytucja – człowiek, instytucja – instytucja, język – człowiek, język – instytucja, język – język itd. Jedynie w ten sposób w filozofii języka udałooby się złamać istniejące stereotypy, wprowadzić takie funkcje jak kumulacyjna, statusowa, stylistyczna czy etologiczna (zob. kolejne punkty), przybliżając lingwistyczny model języka do rzeczywistości.

W tym drugim ujęciu, e g z o c e n t r y c z n y m, zakłada się istnienie dwóch rodzajów funkcji języka: a) *f u n k c j i a d d y t y w n y c h* (np. takich jak przedstawieniowa, ekspresywna i impresywna w klasycznej teorii K. Bühlera) są oparte na funkcjach jednostek; właśnie w odniesieniu do takich funkcji trafne jest stwierdzenie Renaty Grzegorzczkovej: „Mówienie o funkcjach języka jest pewnym skrótem: «funkcja języka polegająca na zdolności tworzenia tekstów o określonej funkcji»” (1991: 17); b) *f u n k c j i e m e r g e n t n y c h* charakterystycznych dla języka jako systemu (np. integracyjnej funkcji języka).

W ujęciu egzocentrycznym język jest rozpatrywany jako *f e n o m e n e k o l o g i c z n y*, tzn. w sposób naturalny powiązany ze środowiskiem swojego funkcjonowania. Termin *ekologia* w odniesieniu do języka został zastosowany w 1970 r. przez Einara Haugena (Fill 1993: 1 i n.). We współczesnym językoznawstwie coraz częściej używa się pojęcia *ekolingwistyka* – w odniesieniu do kierunku badań nad językiem, którego przedmiotem jest funkcjonowanie języków etnicznych w synchronii i diachronii, kontakty (jak również konflikty) językowe, polityka językowa (w szczególności planowanie językowe) itd.

1. Klasyfikacje funkcji języka: znamiona czasu

Współczesna literatura w zakresie funkcji języka jest bardzo bogata; por. publikacje o charakterze syntetycznym: Bogušević 1985: 36 i n.; Esa 1991; Furdal 1990; Grzegorzczkova 1991; Halliday 1973; 2002; Jachnow 1987; König 1977; Leontiew 1969: 29 i n.; Lyons 1977: 50 i n.; Marcjanik 1988; Nuyts 1992: 52 i n.; Slusariewa 1979 i in. M. Esa (*ibid.*: 11–14) porównał niektóre najbardziej znane klasyfikacje (zob. tab. 1):

We wszystkich teoriach zasadniczo powtarzają się trzy funkcje określone przez Bühlera (wywodzące się z tradycji filozofii antycznej, w której rozróżniano funkcje: poznawczą (kognitywną), społeczną (wartościującą) oraz ekspresywną (*afektywna*

Tab. 1. Zestawienie klasyfikacji funkcji języka (Esa 1991)

AUTOR	FUNKCJE			
K. Bühler	ekspresywna	impresywna	przedstawieniowa	–
R. Jakobson	emotywna	konatywna	referencyjna	fatyczna, metajęzykowa, poetycka
K. Popper	ekspresywna	sygnalizacyjna	deskrypcyjna	argumentacyjna
M. A. K. Halliday	interakcyjna		ideacyjna	tekstowa
J. Lyons	ekspresywna		deskrypcyjna	socjalna

w terminologii Rogera T. Bella, zob. 1976). Wszyscy badacze, niezależnie od zajmowanego stanowiska metodologicznego, zwracają uwagę: a) na wyrażenie za pomocą języka stanów psychicznych (mentalnych i emocjonalnych) podmiotów; b) na rolę języka w interakcjach społecznych oraz c) na posługiwanie się językiem jako narzędziem nazywania i opisywania otaczającej rzeczywistości. Inne funkcje pojawiają się w zależności od nastawień teoretycznych badaczy, od ich przynależności do określonych paradygmatów lingwistyczno-filozoficznych (Kiklewicz 1999: 24). Na przykład fakt, że R. Jakobson (1989: 77 i n.) wyodrębnił samodzielną funkcję poetycką i w pierwszej kolejności jej poświęcił swój znakomity artykuł o funkcjach pt. *Poetyka w świetle językoznawstwa*, wynika z powiązań Jakobsona z tradycją modernizmu rosyjskiego (szczególnie formalizmu), a także z jego zainteresowania, jak również całej Szkoły Praskiej, estetycznym aspektem znaków językowych. Dlatego, jak pisał Jakobson (1965: 376), właśnie funkcja poetycka języka w latach 30. XX w. została zbadana „w sposób najbardziej produktywny” (zob. też: Kondraszow 1967: 79; Tynianow 1965: 121; Żyrmunski 1976: 16 i n.).

W 2. poł. XX w., gdy w naukach humanistycznych zaczyna panować nowy paradygmat – antropologiczny, zakres funkcjonalnej relewancji języka staje się coraz szerszy. Tak więc James McCawley, który – pod wpływem teorii Noama Chomsky’ego – uważał, że między lingwistyką a psychologią nie ma wyraźnej granicy, pisał o równorzędnym statusie wszystkich pierwotnych funkcji języka, zwracając przy tym szczególną uwagę na funkcję kognitywną (zob. Zwęgincew 1981: 19).

W latach 70. XX w. powstała funkcjonalna teoria Michaela A. K. Hallidaya, który m.in. wyodrębnił funkcję interpersonalną języka (u Jakobsona komunikacyjny aspekt działalności językowej ogranicza się do zachowań fatycznych). Inni badacze podkreślają znaczenie funkcji integracyjnej języka jako narzędzia relacji społecznych (zob. Esa 1991), a niemiecki badacz, Werner Leheldt (1996: 42–44), obok funkcji komunikacyjnej wyodrębnia też funkcję epistemiczną (czy kognitywną) polegającą na gromadzeniu i zachowaniu wiedzy (zob. też: Nuyts 1992: 60). W klasyfikacji Fritza Paepkego (1990: 135 i n.) obok funkcji logicznej i estetycznej odnotowana jest funkcja etyczna języka.

Na specjalną uwagę zasługuje *h e u r y s t y k a* badań funkcjonalnych, a w szczególności sposób wyodrębnienia funkcji języka. Tradycyjnie rozpowszechnione jest podejście intuicjonistyczne oparte na indukcji. W tym wypadku klasyfikacja i treść

funkcji języka w dużym stopniu zależą od stanowiska określonego badacza, często mają charakter subiektywny. W taki sposób określa funkcje języka Borys J. Norman (1996: 50 i n.), który wyodrębnia funkcje: myślową, poznawczą, nominatywną oraz regulacyjną, a także jako dodatkowe – fatyczną (kontaktową), etniczną, estetyczną, emocjonalną i magiczną, przy tym dodając: „To wszystko nie wyczerpuje «zakresu funkcjonowania» języka w społeczeństwie”. W ujęciu innego badacza – Dmitrija G. Boguszewicza (1985: 36 i n.) – do rejestru funkcji języka należą: komunikacyjna, ekspresywna, impresywna, estetyczna, regulująca i in., z tym że za najważniejsze uważa się komunikacyjną i ekspresywną, a jako „podstawowa” traktowana jest funkcja pragmatyczna (określana przez białoruskiego badacza jako „funkcja organizacji działalności”).

Alternatywą dla indukcjonizmu jest podejście analityczne, mianowicie zastosowanie metody aksjomatycznej polegającej na wyjściowym, strukturalizowanym i logicznie niesprzecznym zespole kryteriów klasyfikacji. Na podstawie takiego zespołu kryteriów badacz dokonuje rachunku funkcji, przy którym jego subiektywna ingerencja jest o wiele mniejsza. Charakter aksjomatyczny miała – jako pierwsza – klasyfikacja funkcji języka K. Bühlera (Pazuchin 1963: 96 i n.): jest ona oparta na typowej strukturze sytuacji komunikacyjnej, a więc uwzględnia trzy relacje znaków: do desygnatów, do nadawców oraz do adresatów. W podobny sposób rozważał też R. Jakobson:

Język powinien być badany we wszystkich odmianach swych funkcji. [...] Opis tych funkcji wymaga krótkiego przeglądu konstytutywnych czynników, charakterystycznych dla wszystkich aktów mowy, dla każdego przypadku komunikacji językowej (1989: 81).

Zestaw tych „konstytutywnych czynników” w wersji Jakobsona zawiera, jak wiadomo, sześć elementów: nadawca, komunikat, adresat/odbiorca, kod, kontakt i kontekst (desygnat), na których ufundowanych jest sześć funkcji języka: emotywna, poetycka, konatywna, metajęzykowa, fatyczna i przedstawieniowa.

2. Funkcje języka: ujęcie endo- vs. egzocentryczne

W Polsce szeroką popularność – szczególnie w ramach tzw. gramatyki komunikacyjnej (Awdiejew, Habrajska 2004) – zyskała teoria funkcjonalna M. A. K. Hallidaya – endocentryczna w swojej istocie. Angielski badacz, rozróżniając poziomy czy też rangi (*rank scale*) funkcjonowania języka, zakłada istnienie przyporządkowanych każdemu poziomowi zespołów środków leksykalno-gramatycznych (Halliday 2002: 26); podobnie traktuje się zagadnienie w gramatyce komunikacyjnej (zob. Awdiejew, Habrajska 2004: 36 i n.). Takie stanowisko trzeba by jednak potraktować jako nader wąskie; odwrotnie, należałoby przyznać słuszność A. A. Leontiewowi, który pisał, że treść działalności językowej nigdy nie wyczerpuje się w sytuacji komunikacyjnej ani w prostej realizacji systemu języka (1969: 29). Absolutyzacja interakcyjnego aspektu funkcjonowania języka powoduje, jak pisał Karl Popper, uwzględnienie przez większość filozofów języka dwóch funkcji: ekspresywnej i komunikacyjnej oraz nieuzasadnione lekceważenie innych funkcji (1998: 118).

Egzocentryczna perspektywa badawcza zakłada funkcjonowanie języka jako zintegrowanego systemu znaków na różnych poziomach działalności użytkowników języka – zarówno w aktach nominacji zjawisk, jak i w interakcjach międzyludzkich oraz w obrębie funkcjonowania instytucji społecznych, takich jak media, organizacje polityczne, wspólnoty regionalno-kulturowe, państwa i in.

Wychodząc z powyższych założeń, A. A. Leontiew pisał, że funkcjom języka z reguły nie są przyporządkowane żadne elementy systemu językowego (1969: 32). W ten sposób rosyjski badacz wyodrębnił trzy funkcje: komunikacyjną, narodowo-kulturową oraz poznawczą („język jako narzędzie poznania”). Jakkolwiek funkcje języka obligatoryjnie występują w każdej sytuacji mówienia (por. „funkcje wyższe” u K. Poppera; Słomski 2001: 72), to funkcje mowy, według Leontiewa, zależą od warunków działalności językowej, dlatego nie można ich ująć w postaci zamkniętego zbioru (por. Koj 1991: 39). Leontiew wymienił kilka takich funkcji: magiczną, nominatywną (rozumianą jako funkcję etykietowania towarów, obiektów geograficznych, przedsiębiorstw i in.), praktyczną (w terminologii autora – diakrytyczną), ekspresywną oraz estetyczną.

Niektóre fragmenty koncepcji Leontiewa budzą jednak wątpliwości. Nie można zgodzić się z twierdzeniem, że trzy funkcje języka: komunikacyjna, narodowo-kulturowa i poznawcza, realizują się w każdej sytuacji językowej, mają charakter obligatoryjny. Tak więc istnieją sytuacje niekomunikacyjnego użycia języka – tzw. zachowania egocentryczne (patrz dalej), kiedy na pierwszy plan wysuwają się treści ekspresywno-emotywne lub praktyczna potrzeba przyswojenia pewnych idiomów, jak w wypadku echolalii. Podobnie nie w każdej sytuacji odzwierciedla się narodowo-kulturowa specyfika języka (na przykład w banalnych wyrażeniach typu *Ojciec śpi*), jak również nie każdej czynności językowej towarzyszy proces poznawczy/myślowy.

Innym przykładem ujęcia egzocentrycznego jest klasyfikacja funkcji języka/mowy białoruskiego językoznawcy Arnolda Ja. Michniewicza. Zgodnie z jego założeniem funkcji języka nie można przedstawić w postaci dowolnego zbioru ani też w postaci zamkniętego systemu uwarunkowanego istotą języka (1982: 52). Uważając, że można uniknąć sprzeczności w funkcjonalnym opisie języka przez precyzyjne rozgraniczenie pojęć „funkcja języka” oraz „funkcja mowy”, Michniewicz wprowadza dwie opozycje: JĘZYK₁ – JĘZYK₂ oraz MOWA₁ – MOWA₂.

JĘZYK₁ oznacza język w szerokim znaczeniu, jako podstawowy kod komunikacji, a JĘZYK₂ – język etniczny, tzn. w wąskim znaczeniu. Funkcje JĘZYKA₁ uwarunkowane są jego istotą oraz nie zależą od czynników życia społecznego, podczas gdy funkcje JĘZYKA₂ mają charakter odmienny, odzwierciedlają społeczne role języka w rozmaitych warunkach jego występowania (*ibid.*: 54).

Funkcje MOWY₁ wynikają z ogólnych, uniwersalnych charakterystyk działalności językowej, a funkcje MOWY₂, odwrotnie, uwarunkowane są różnymi formami życia społecznego. Na powyższych założeniach oparta jest klasyfikacja funkcji przedstawiona w tabeli 2.

Funkcje podstawowe w zależności od stopnia ogólności swej treści dzieli się na pochodne i niepochodne. Za niepochodne uznawane są dwie funkcje języka₁: komunikacyjna oraz myślowa. Funkcje pochodne wynikają z tych pierwszych, są to funkcje:

Tab. 2. Funkcje języka w koncepcji A. Ja. Michniewicza

FUNKCJE PODSTAWOWE	FUNKCJE SEKUNDARNE
Funkcje podstawowe języka (JEZYKA ₁)	Funkcje sekundarne języka (JEZYKA ₂)
Funkcje podstawowe mowy (MOWY ₁)	Funkcje sekundarne mowy (MOWY ₂)

1) gnostyczna – udział języka w procesach poznawczych; 2) kumulacyjna – magazynowanie wartości zdobytych w procesach działalności społecznej; 3) dyrektywna – rola języka w procesie socjalizacji indywidualów, tzn. przyswojenia przez jednostki systemów wartości społecznych; 4) socjatywna – rola języka jako narzędzia tworzenia i konsolidacji grup społecznych; 5) eksplikacyjna – rola języka jako środka wyrażania sądów; 6) regulacyjna – rola języka jako narzędzia oddziaływania na uczestników interakcji społecznych (Michniewicz 1982: 58 i n.).

Podstawowe funkcje mowy (MOWY₁) w sposób obligatoryjny występują w strukturze każdego aktu mowy. Tu Michniewicz wymienia sześć funkcji Jakobsona, który jednak – zauważę – pisał nie o funkcjach mowy czy mówienia, lecz o funkcjach języka (1989: 82). Ponadto Jakobson zakładał, że „każdy z [...] sześciu czynników [aktu mowy – A. K.] determinuje inną funkcję języka”, i choć uważał, że w sytuacjach komunikacyjnych najczęściej są one na różne sposoby skonfigurowane (pod warunkiem dominacji jednej funkcji), to jednak nie pisał o obligatoryjnym realizowaniu wszystkich sześciu funkcji w każdym akcie mowy. Na przykład trudno byłoby połączyć w jednym akcie mowy funkcję konatywną (impresywną) i fatyczną, jako że w swej istocie są one diametralnie odmienne i raczej wzajemnie się wykluczają.

Przy opisie sekundarnych funkcji języka wykorzystane zostało pojęcie sytuacji jako zespołu czynników, na których podstawie określa się społeczne parametry istnienia każdego języka narodowego (czy też jego dialektów). Do takich czynników Michniewicz zalicza: piśmiennictwo, występowanie języka w systemie edukacji, w literaturze artystycznej, w nauce, prestiż języka w społeczeństwie i in. Szczegółowo są opisane właściwości sekundarnych funkcji języka (1982: 69 i n.).

U podstaw sekundarnych funkcji mowy leży pojęcie gatunku (w podobny sposób klasyfikuje funkcje języka Jurij A. Lewicki 1998: 39): każdej funkcji – komunikacyjnej, praktycznej, teoretyczno-specjalistycznej i estetycznej – odpowiada określony styl: potoczny, urzędowy, naukowy i poetycki. Michniewicz pisze o takich sekundarnych funkcjach mowy, jak jej rola w komunikacji politycznej, rodzinnej, naukowej, sądowej, religijnej i in.

Z jednej strony idea rozróżnienia funkcji języka jako systemu znaków (*langue* w terminologii Ferdinanda de Saussure’a) i funkcji mowy jako działalności językowej (*parole*) zdaje się zasadna, jako że system języka nie programuje wszystkich możliwości jego funkcjonowania w rozmaitych, coraz to zmieniających się warunkach działalności człowieka, które zasadniczo wpływają na treść zachowań językowych. Tak więc Marshall McLuhan, zwolennik determinizmu technologicznego, wielokrotnie podkreślał, że pojawienie się kultury druku i mediów masowych zasadniczo wpłynęło na kształt społeczeństwa i procesów społecznych, stworzyło przesłanki interakcji

społecznych na wyższym poziomie organizacji zespołowej (2004: 135 i n.). Z drugiej strony jest oczywiste, że *parole* stanowi realizację systemu języka, tak więc funkcje mowy albo są zaprogramowane w kodzie językowym, albo tak czy owak są ufundowane na kategoriach języka. Dlatego w koncepcji prezentowanej w następnym punkcie opozycja *langue – parole* nie jest uwzględniana.

3. Funkcje w eksplikacyjno-proceduralnym modelu języka

Funkcja (zarówno w matematyce, jak i w lingwistyce) jest pojęciem relacyjnym. Funkcje języka realizują się w jego relacjach: 1) do świata (rzeczywistości materialnej, społecznej, psychicznej itd.); 2) do człowieka (podmiotu językowego – indywidualnego lub grupowego); 3) do interakcji (współdziałania podmiotów); 4) do dyskursu (sytuacji interakcyjnej zawierającej scenę działań, otoczenie, czas działań, zastosowane atrybuty i pomocnicze kody itd.); 5) do konwencji – systemu wartości, który w większym lub mniejszym stopniu jest wspólny dla interlokutorów; 6) do sytuacji językowej – zespołu języków, odmian społecznych języka i stylów funkcjonalnych, obecnych w komunikacji społecznej w obrębie określonej wspólnoty administracyjno-terytorialnej.

Funkcjonalna relewancja języka jest realizowana w dwóch aspektach: eksplikacyjnym i proceduralnym. Eksplikacja polega na tym, że w znakach języka, jak również w formach działalności językowej znajdują wyraz zjawiska rzeczywistości fizycznej, społecznej, psychicznej, instytucjonalnej itd. Aspekt proceduralny (instrumentalny) dotyczy używania języka jako narzędzia działalności w rozmaitych sferach. Zespół funkcji języka proponuję przedstawić w postaci schematu:

JĘZYK	
1	ŚWIAT
2	Aspekt eksplikacyjny
3	Aspekt proceduralny
4	CZŁOWIEK
5	Aspekt eksplikacyjny
6	Aspekt proceduralny
7	INTERAKCJA
8	Aspekt eksplikacyjny
9	Aspekt proceduralny
10	DYSKURS
11	Aspekt eksplikacyjny
12	Aspekt proceduralny
	KONWENCJA
	Aspekt eksplikacyjny
	Aspekt proceduralny
	SYTUACJA JĘZYKOWA
	Aspekt eksplikacyjny
	Aspekt proceduralny

Rys. 1. Eksplikacyjno-proceduralny model funkcji języka

Na aksjomatycznie określonych dwunastu relacjach oparte są następujące funkcje języka: 1) nominatywna, 2) magiczna, 3) indeksowa, 4) ekspresywna, 5) socjatywna, 6) pragmatyczna, 7) stylistyczna, 8) etologiczna, 9) kognitywna, 10) kreatywna, 11) statusowa, 12) interlingwistyczna. Krótko scharakteryzują każdą z wymienionych funkcji.

3.1. Funkcja nominatywna

Funkcja nominatywna (w innej terminologii: przedstawieniowa, semantyczna, reprezentacyjna, ideacyjna, ekstensjonalna) jest specyficzna dla języka gatunku *homo sapiens* i polega na tym, że język umożliwia przyporządkowanie znaków określonym fragmentom rzeczywistości. Ponieważ pojęcie rzeczywistości ma szeroki zakres i nie sprowadza się do rzeczywistości materialnej (fizycznej), można wyodrębnić takie jej formy jak rzeczywistość społeczna, mentalna (poznawcza, kategoryzująca), emocjonalna, fizjologiczna oraz werbalna, więc do zakresu funkcji nominatywnej należy przedstawienie stanów fizjologicznych (*Jest mi zimno*), stanów emocjonalnych (*Magda boi się siostry jak ognia*), stanów mentalnych (*Jan uważa, że partia narodowosocjalistyczna nie wygra wyborów*), stanów języka (*Podobną do dopełnia-cza funkcję pełnią przymiotniki relacyjne*) itd.

3.2. Funkcja magiczna

U podstaw funkcji magicznej leży wyobrażenie nosicieli języka o naturalnym związku między nazwami a rzeczami, o tym, że nazwy stanowią swego rodzaju części składowe nazywanych obiektów. Pisał o tym m.in. Lew S. Wygotski. W swojej znakomitej książce *Myslenie i mowa* przytoczył (powołując się na Wilhelma von Humboldta) anegdotę o prostaku, który, wsłuchując się w rozmowę dwóch studentów-astronomów, zwrócił się do nich z pytaniem:

Rozumiem, że za pomocą sprzętu naukowego ludzie wymierzyli odległość między Ziemią a najdalszymi gwiazdami, poznali ich lokalizację i ruch. Ale chciałbym wiedzieć: jak naukowcy dowiedzieli się o nazwach gwiazd? (Wygotski 1982: 311).

Z determinizmu fizykalnego wynika magiczna postawa wobec języka, wiara w nadprzyrodzoną siłę nazw, a więc dążenie do ich wykorzystania jako bezpośredniego narzędzia oddziaływania na rzeczy, substancje i osoby. Znajduje to wyraz w takich czynnościach językowych jak zaklęcie, życzenie, przekleństwo, modlitwa, wróżba i in. (np. Wasilewski 2006: 165 i n.), a także w zjawisku tabu, na przykład w „nieużywaniu określeń z różnych powodów «niewygodnych»” w tekstach propagandowych (np. Majkowska 1988: 116).

3.3. Funkcja indeksowa

Funkcja indeksowa (w terminologii przyjętej w angielskiej szkole socjolingwistycznej (Abercrombie 1967: 6; Agryle 1969: 140; w polskiej terminologii – prezentatywna) polega na identyfikacji osoby mówiącej/piszącej lub jej przynależności do określonej grupy społecznej. Ponieważ w zależności od przyporządkowania różnym grupom społecznym, instytucjom i indywidualnym jednostkom język narodowy dzieli się na wiele socjolektów, więc tę funkcję można nazwać też *s o c j o l e k t a l n ą*: preferując w określonej sytuacji tę lub inną formę języka, podmiot manifestuje swoją przynależność do określonej wspólnoty kulturowej. Funkcja indeksowa jest powiązana z funkcją socjatywną, ponieważ manifestowanie kategorii społeczno-kulturowej zwykle rzutuje na rozkład ról uczestników interakcji.

3.4. Funkcja ekspresywna

Funkcja ekspresywna pozwala nadawcy na wyrażanie swoich stanów intencjonalnych (stąd alternatywny termin: funkcja intencjonalna czy też interpretacyjna), tzn. zarówno emocjonalnych, jak i racjonalnych nastawień nadawcy wobec przekazywanej informacji semantycznej. Tak więc w zdaniu:

C i e k a w s z e, że „GW” poinformowała, iż jeden z zabójców w parę godzin po morderstwie służył jako ministrant do mszy (K. Czabański)

występuje operator (wykładnik) emotywny – przymiotnik (w innej terminologii – predykatyw) *ciekawsze*, opisujący stan emocjonalny nadawcy, uwarunkowany opisywanym faktem rzeczywistości społecznej.

Należy szczególnie zwrócić uwagę na różnicę między nominacją stanów psychicznych człowieka jako realizacją funkcji nominatywnej a nacechowaniem intencjonalnym wypowiedzi lub tekstu. W teorii K. Bühlera (2004: 29) treść funkcji ekspresywnej nie jest szczegółowo opisana; por. definicję: „Znak jest [...] symptomem (oznaką, *idicium*) na mocy swojego związku z nadawcą, którego stan wewnętrzny wyraża”. Z tej definicji nie wynika, jaki charakter ma „związek” między stanem wewnętrznym nadawcy a znakiem, dlatego za nieokreślony należałoby uznać status wyrażen zawierających predykaty intensjonalne:

*W i e m, że rząd poda się do dymisji;
W i e r z e, że rząd poda się do dymisji;
W ą t p i e w t o, że rząd poda się do dymisji;
C i e s z e s i e, że rząd poda się do dymisji.*

które można potraktować jako realizację funkcji nominatywnej (nazywanie stanów mentalnych osoby) lub jako realizację funkcji ekspresywnej, w szczególności – modalności deontycznej (intensjonalnej), jak jest to zinterpretowane w Kiklewicz 2004: 168 i n.

3.5. Funkcja socjatywna

Kolejna funkcja języka polega na eksponowaniu relacji społecznych w obrębie interakcji (w tym aspekcie stosunków międzyludzkich, szczególnie w komunikacji potocznej, przeważnie funkcjonują znaki niewerbalne (zob. Watzlawick, Beavin, Jackson 1972).

Funkcja socjatywna występuje w dwóch odmianach: jako integracyjna i jako dezintegracyjna. W pierwszym wypadku nadawca manifestuje swoją społeczną solidarność z odbiorcą, komunikat językowy występuje przy tym jako czynnik kolektywny: „tworzy grupę społeczną”, „łączy jednostki ze zbiorowością” (Grabias 1997: 135). Z informacją tego typu mamy na przykład do czynienia w sytuacjach przekodowania, gdy nadawca (w sposób świadomy bądź nieświadomy) zmienia sposób kodowania treści, wybiera taką odmianę języka, która odpowiada więzi społecznej między interlokutorami. Na przykład w austriackiej Karyntii można obserwować zjawisko, kiedy w komunikacji rodzinnej użytkownicy języka literackiego automatycznie, w sposób naturalny przechodzą na dialekt (w niektórych miejscowościach na Pomorzu język polski w komunikacji rodzinnej nieraz zastępuje się językiem kaszubskim). W podobnych sytuacjach dialekt (jako „moje słowo” w terminologii Michaiła M. Bachtina) funkcjonuje jako język dzieciństwa, język regionu, ale także jako język rodziny – jego zastosowanie stwarza poufną, kameralną atmosferę konwersacji.

Funkcja dezintegracyjna (dysocjatywna) polega na manifestacji przynależności do innej grupy społecznej, na wyrażaniu kulturowego dystansu lub dominacji osoby mówiącej wobec adresata (rzadziej – rozmówców wobec otoczenia) (Wasilewski 2006: 125 i n.). Narzędziem funkcji dezintegracyjnej jest na przykład łamanie tabu, a ogólnie – konflikt ze zwyczajem językowym. Tak więc kolidujące z konwencją językową użycie wyrazów obscenicznych może być wymierzonym w odbiorcę gestem lekceważenia lub dezaprobaty. Częste kulturowanie wyrażen obscenicznych w tekstach Aleksandra Puszkina i jego otoczenia na początku XIX w. rozpatrywano jako manifestację antyrosyjskiej, proeuropejskiej orientacji kulturowej postępowej części społeczeństwa Rosji.

3.6. Funkcja pragmatyczna

Funkcja pragmatyczna (impresywna, apelatywna, performatywna, illokucyjna, mająca wiele wspólnego z funkcją kreatywną – w terminologii Małgorzaty Marcjanik) wyraża się w dążeniu nadawcy do kształtowania relacji społecznych, w szczególności – zachowań adresata lub zachowań własnych względem adresata; chodzi o zachowania w sferze fizycznej (motorycznej) lub psychicznej, w tym dotyczące udziału w akcie mowy (tzn. w wypadku takich replik jak: *Zamilcz!*). Funkcją pragmatycznym w prezentowanym tu ujęciu obejmuje dwie funkcje wypowiedzi w koncepcji R. Grzegorzyczkowej: sprawczą oraz nakłaniającą (1991: 23).

Tadeusz Skalski rozpatruje pragmatyczny (w jego terminologii – *medialny*) aspekt języka w opozycji do aspektu przyrodniczego (formalnego), dotyczącego materialnych narzędzi przekazywania informacji, oraz semantycznego, dotyczącego przekazywa-

nych treści, w szczególności znaczenia prawdy/nieprawdy (Skalski 2002). Aspekt medialny języka dotyczy oddziaływania wypowiedzi językowych na odbiorców. Skalski podkreśla, że we współczesnej komunikacji masowej funkcja pragmatyczna (sprawcza) wypowiedzi lub tekstu w dużym stopniu oparta jest nie na przekazywanych treściach, lecz na zastosowaniu specjalnych środków formalnych, retorycznych, takich jak organizacja sceny komunikacji, format komunikatu (rama tekstowa), pomocnicze atrybuty (obiekty), w tym narzędzia techniczne, czas i miejsce komunikacji i in. Przy tym oddziaływaniu na odbiorcę może towarzyszyć pominięcie aspektu semantycznego, tzn. przekazu informacji (prawdziwej lub nieprawdziwej – w ocenie odbiorcy). Jedynym warunkiem takiego stanu rzeczy jest znajomość języka, a także znajomość niektórych parawerbalnych kodów komunikacji (takich, jak akustyczny, kinetyczny, proksemiczny, chronemiczny i in.). Skalski ponadto twierdzi, że aspekt semantyczny i aspekt medialny niejako wzajemnie kolidują, ponieważ posiadanie przez odbiorcę wiedzy o sytuacji opisywanej w tekście w dużym stopniu uniemożliwia oddziaływanie na niego nadawcy przy zastosowaniu rozmaitych środków retorycznych (2002: 160 i n).

Społeczne oddziaływanie za pomocą języka stanowi przedmiot pragmalinguistyki. Tradycja, która ukształtowała się na podstawie teorii aktów mowy Johna L. Austina i Johna Searle'a w latach 60. i 70. XX w., ma charakter intencjocentryczny, tzn. oparty na preferowaniu celowych, zamierzonych działań językowych. Alternatywnym kierunkiem badań jest *pragmatyka nieintencjocentryczna*, tzn. badająca reaktywne, konwencjonalne, rytualne zastosowanie języka, o którym pisze Jan Nuyts (1997) i którym miałyby się zająć *pragmatyka dyspozycyjna* (Kiklewicz 2007: 111).

3.7. Funkcja stylistyczna

Komunikacja językowa ma charakter socjo- oraz idiosynkratyczny, w zmiennych warunkach działalności językowej zachodzi zjawisko „eksplozowania” systemu języka (termin Rolanda Barthesa), tzn. podziału jego form i znaczeń w zależności od sytuacji użycia (innymi słowy – rodzaju dyskursu). Funkcja stylistyczna wskazuje na to, że w formie, strukturze oraz znaczeniu jednostek językowych znajdują wyraz typy dyskursów (kontekstów interpersonalnych), składające się na takie cechy, jak parametry interlokutorów, rodzaje czynności komunikacyjnych, scena i otoczenie komunikacji, kontakt partnerów i atmosfera ich współdziałania i in. (zob. Nęcki 2000: 94). Wypowiedź językowa ma znaczenie tej funkcji, jeśli jest nacechowana pod względem zewnętrznych okoliczności komunikacji, przekazuje informację o akcie mowy – por. polskie formy pożegnania, wskazujące na familiarny, uprzejmy (oficjalny) lub neutralny stosunek mówiącego do adresata:

Do widzenia!

Do zobaczenia!

Na razie!

Cześć!

Muszę już pana pożegnać!

Pojęcie „średniego”, standardowego języka, który dla wielu lingwistów stanowi jedyny obiekt opisu, w istocie rzeczy jest abstrakcją naukową – w rzeczywistości istnieją tylko style, socjolekty oraz mniej lub więcej regularne „techniki mówienia” (Roben 1999: 191), choć należy też brać pod uwagę fakt, że stopień nacechowania stylistycznego jednostek językowych jest odmienny.

Przekazywanie i dekodowanie informacji stylistycznej jest normą zachowania językowego. Jak twierdzą autorzy teorii programowania neurolingwistycznego, niektóre formy patologii psychiki (np. schizofrenia) polegają na tym, że człowiek nie jest w stanie prawidłowo określić ramy konwersacji, zidentyfikować typów interakcji językowej (Walker 2001: 76).

3.8. Funkcja etologiczna

Funkcja etologiczna (ergonomiczna, heurystyczna; za Bensonem Schaefferem można ją też kwalifikować jako aplikacyjną, zob. 2001: 401) dotyczy organizacji dyskursu (w szczególności tekstu językowego, dlatego M. A. K. Halliday pisze o funkcji tekstowej, zob. 2002: 23), a przede wszystkim optymalizacji zachowań komunikacyjnych. W teorii J. Nuytsa (1997: 53) tej kategorii odpowiada funkcja organiczna (*die organische Funktion*) polegająca na tym, w jaki sposób język realizuje funkcję pragmatyczną, a w teorii A. A. Leontiewa – funkcja diakrytyczna (1969: 38).

Na poziomie hiperdyskursu (czyli w obrębie takich kategorii jak „społeczeństwo” czy „państwo”) funkcja etologiczna realizuje się jako podstawowy czynnik działalności instytucji społecznych, dlatego językom literackim (pisanym) przysługuje szczególna funkcja instytucjonalna (czy też państwowa). W związku z tym na uwagę zasługuje konstruktywistyczna teoria komunikacji, w szczególności w wersji Michaela Fleischera, który uważa komunikację za „modus organizacyjny” społeczeństwa (2007: 50).

W dyskursach interpersonalnych szczególnym przypadkiem realizowania funkcji etologicznej jest zastosowanie operatorów hezytacyjnych (w terminologii B. J. Normana, zob. 1994: 192) – w celu wypełnienia pauz w potoku mówienia, kiedy dokonują wyboru pewnych środków językowych, podmiot komunikacyjny stwarza iluzję ciągłości działań komunikacyjnych. Chodzi np. o wyrażenia parentetyczne: *wiesz, widzi pan, powiedzmy, hm..., że tak powiem* itp. (zob. Kiklewicz 2004: 224).

Aleksy Awdiejew i Grażyna Habrajska, interpretując funkcję tekstową w teorii Hallidaya, piszą, że operatory organizujące przekaz informacyjny „usprawniają proces odbioru treści” (2004: 39), choć nie mniej istotne są także w procesie usprawnienia translacji treści. Taka jest funkcja nazw, które z jednej strony są środkami nominacji, a z drugiej – optymalizują psychiczną i praktyczną działalność człowieka. Na przykład znaki towarowe, symbole w formie rysunku, litery itp., umieszczane przez producenta lub sprzedawcę na towarze, stwierdzające jego pochodzenie, podobnie jak same towary podlegają prawodawstwu handlowemu (Sobolewa, Superanskaja 1986: 68).

Do zakresu realizacji funkcji etologicznej języka należy odnieść także e c h o l a l i e: wielokrotne powtarzanie tych samych replik lub też znaków leksykalnych przez dzieci. Echolalia jest przykładem zachowań egocentrycznych, których celem – w wypadku

dzieci – jest wyrobienie nawyku językowego, przyswojenie systemu języka. Jean Piaget wykazał, że zachowania egocentryczne (przy aktywnym użyciu języka) są najbardziej charakterystyczne dla człowieka w wieku dziecięcym. Według jego obliczeń społecznie relewantne informowanie w komunikacji dziecka wynosi nie więcej niż 13–14%.

3.9. Funkcja kognitywna

Funkcja kognitywna (czy też poznawcza, kumulacyjna, kulturowa) języka polega na magazynowaniu rezultatów konceptualizacji doświadczeń – zarówno wynikających z percepcji, jak i refleksyjnych (mentalnych i emocjonalnych). Badania kognitywistyczne opierają się na założeniu *r e l a t y w i z m u j ę z y k o w e g o*, zgodnie z którym postrzeganie świata przez człowieka jest uwarunkowane systemem języka. Samą ideę zawdzięcza się XVIII- i XIX-wiecznemu niemieckiemu romantyzmowi, por. klasyczne dziś twierdzenie Johanna Gottfrieda Herdera: „Język wyznacza granicę i zarys całego ludzkiego poznania”.

Część informacji kognitywnej jest zachowywana bezpośrednio w systemie języka, przede wszystkim w znaczeniach leksykalnych wyrazów autosemantycznych (rzeczowników, czasowników, przymiotników i przysłówków), choć najczęściej język występuje jako narzędzie kodowania informacji w tekstach. Tak więc istnienie w systemie języka niemieckiego rzeczownika *Überfremdung*, który oznacza nadmierny wzrost liczby przebywających w kraju cudzoziemców (rzeczownik ten utworzono od przymiotnika *fremd* ‘obcy’), wskazuje na określone zjawisko społeczne w krajach niemieckojęzycznych. Charakterystycznym polskim zjawiskiem jest (czy raczej była) tzw. mowa kolejkowa z okresu kryzysu gospodarczego w Polsce w latach 70. i 80. XX w. (zob. Głowiński 1993: 134), por. kulturowo nacechowane wyrażenia językowe: *Rzucili szynkę. Co tu dają? Wystala mięso. Wychodziła ser żółty*.

Jak słusznie pisze Jolanta Maćkiewicz, „wiedza może być mniej lub bardziej ukryta w języku” (1999: 21), dlatego roli systemu języka w odtworzeniu obrazu świata nie można wyolbrzymiać, w każdym razie należy unikać jednoznacznych decyzji, na przykład na podstawie tzw. luk leksykalnych. Za przykład może posłużyć polski rzeczownik *używka*, który nie ma wyrazowych odpowiedników w wielu językach europejskich. Można jednak wątpić, że jest to podstawa, aby twierdzić o charakterystycznym dla współczesnych Polaków sposobie kategoryzacji świata – połączeniu w jednej kategorii pojęciowej ‘produktów spożywczych bez wartości odżywczej (niekiedy szkodliwych dla zdrowia), o działaniu pobudzającym system nerwowy, takich jak kawa, herbata, alkohol, niektóre przyprawy oraz tytoń’. Podobnie R. Grzegorzczkova (1999: 34) i J. Maćkiewicz (1999: 21) przestrzegają przed mechanicznym, spekulatywnym interpretowaniem danych historycznych z punktu widzenia lingwistyki kognitywnej. Jeszcze wcześniej, bo w 1970 r., radykalizm psychologiczny w interpretacji faktów języka skrytykował R. Jakobson.

3.10. Funkcja kreatywna

Funkcja kreatywna realizuje się w działalności komunikacyjnej na mocy *d e t e r m i - n i z m u j ę z y k o w e g o*, tzn. oddziaływania języka, przede wszystkim jego kategorii semantycznych (Edward Sapir kwalifikował je jako *konceptualne*), zarówno leksykalnych, jak i gramatycznych, na zachowania niewerbalne użytkowników, na kształt systemów poznawczych, a ogólnie – na kulturę (por. tezę Philipa Liebermana o wpływie języka na postęp w zakresie moralności; Lieberman 1993; Banich (red.) 2003).

Z kierunkiem badań nad funkcją kreatywną języka w pierwszej kolejności kojarzy się amerykańska szkoła antropologiczna pierwszej połowy XX w., a szczególnie nazwiska E. Sapira i B. Whorfa. Tak więc Sapir pisał o heurystycznej funkcji języka, polegającej na tym, że jego kategorie konceptualne określają sposoby postrzegania i kategoryzacji rzeczywistości (1993: 270). W podobnym duchu Whorf twierdził, że kryjąca się w języku metafizyka „narzuca” określony sposób postrzegania świata i schematy zachowań jego nosicieli (2002: 77).

Warto przy tym zaznaczyć, że poglądy Sapira często przedstawia się w sposób uproszczony, z punktu widzenia radykalnego psychologizmu. Mimo że idea powiązań między językiem a działalnością psychiczną, a także teza o kumulowaniu kultury w systemie języka rzeczywiście zajmują w jego teorii poważne miejsce, to jednak Sapir zasadniczo nie zgadzał się z absolutyzmem antropologicznym w badaniach nad językiem (temu zagadnieniu w całości jest poświęcony jego, napisany w krytycznym duchu, artykuł *Language and environment* (1993: 270 i n.). Sapir, choć pisał: „Język i schematy naszej myśli są nierozzerwalnie ze sobą związane; w pewnym stopniu tworzą one całość” (*ibid.*: 193), to jednak wyraźnie rozróżniał pojęcia ‘działalność językowa’ i ‘myślenie’, podkreślał, że granice języka i myślenia są rozbieżne.

Kreatywna funkcja języka znajduje wyraz np. w zjawisku *semantyzacji* kategorii gramatycznych. W tym aspekcie zwłaszcza zasługuje na przywołanie kategoria rodzaju rzeczowników: sekundarna personifikacja rzeczowników nieżywothnych w mitologii oraz w literaturze artystycznej. Na przykład na rosyjskich noworocznych widokówkach nadchodzący *Nowy Rok* występuje w postaci mężczyzny — najczęściej młodzieńca, podczas gdy na podobnych bułgarskich widokówkach widzimy młodą kobietę. Tłumaczy się to tym, że w języku rosyjskim rzeczownik *god* ‘rok’ ma znaczenie rodzaju męskiego, a podobny rzeczownik w języku bułgarskim *godina* – znaczenie rodzaju żeńskiego. O semantyzacji kategorii liczby w mitologii słowiańskiej pisze Swietłana Tołstaja (2001).

W podobny sposób w językach słowiańskich folklorystyczny obraz śmierci (*śmierć* we wszystkich językach słowiańskich jest rzeczownikiem rodzaju żeńskiego) występuje w postaci kobiety, natomiast w mitologii niemieckiej śmierć jest mężczyzną (*der Tod* jest rzeczownikiem rodzaju męskiego).

3.11. Funkcja statusowa

Funkcja statusowa realizuje się w obrębie sytuacji językowych i oznacza status języka w systemie kultury. W socjolingwistyce sytuacja językowa oznacza zespół

języków, odmian społecznych języka i stylów funkcjonalnych kultywowanych w komunikacji społecznej w obrębie określonej wspólnoty administracyjno-terytorialnej. W zależności od zasięgu, a także zespołu sfer funkcjonowania, języki mają rozmaite właściwości statusowe (Mieczkowska 2001: 130 i n.); przy ich uwzględnieniu można rozróżnić kilka funkcjonalnych opozycji języków:

1. kodyfikowane (pisane) – niekodyfikowane (ustne);
2. interdialektalne – dialektalne;
3. literackie – nieliterackie (o funkcji statusowej języka w literaturach afrykańskich pisze: Obi 1996);
4. polietniczne (używane przez kilka narodów) – monoetniczne;
5. państwowe (oficjalne, urzędowe, konstytucyjne) – niepaństwowe (miejscowe, regionalne, języki mniejszości narodowych/etnicznych);
6. dokumentalne (*documentary*, tzn. języki, na które w trybie oficjalnym tłumaczy się rezolucje i inne dokumenty Rady Bezpieczeństwa ONZ – angielski, rosyjski, arabski, hiszpański, francuski oraz chiński) – częściowo dokumentalne (*semidocumentary*, na przykład język niemiecki);
7. profetyczne (czy też apostołskie, tzn. języki kultowych tekstów religijnych, na przykład wedyjski, aramejski, awestyński, sanskryt, staro-cerkiewno-słowiański, klasyczny arabski, starożytnogrecki, wenyan) – nieprofetyczne (*vernaculae*, tj. miejscowe).

3.12. Funkcja interlingwistyczna

Ostatnią funkcję na naszej liście można określić jako interlingwistyczną (czy też inicjacyjną). Polega ona na oddziaływaniu jednego systemu języka na inny. Można wyodrębnić kilka rodzajów powodowania zmian językowych:

1. kontaktowe – niekontaktowe;
2. jednokierunkowe – wzajemne;
3. konwergencyjne – dywergencyjne.

Rezultatem kontaktów językowych (w obrębie określonego obszaru geograficzno-kulturowego) zwykle jest interferencja – przenikanie elementów jednego języka do systemu innego języka, odstępstwa od systemu i normy języka ojczystego pod wpływem języka wyuczonego lub odwrotnie. W warunkach niekontaktowych funkcję inicjacyjną pełnią na przykład języki klasyczne, które niezależnie od sąsiedztwa z innymi językami mają status nadetniczny, a więc pozostawiają „ślady” w systemie innych języków, jak łacina w językach Europy Środkowej i Zachodniej czy język staro-cerkiewno-słowiański w językach wschodnio- i południowosłowiańskich.

Najczęściej współdziałanie języków ma charakter jednokierunkowy, jak to mamy w wypadku funkcji inicjacyjnej języków klasycznych, wpływów języka francuskiego na inne języki europejskie w XVII–XIX w. czy międzynarodowej ekspansji języka angielskiego w XX w. – pierwszej dekadzie XXI w. (Zimmer 2005: 105; Sick 2005: 23 i n.). Na skutek wzajemnych oddziaływań w grupie języków powstają tzw. ligi językowe lub języki literackie, jak to było w wypadku języka serbsko-chorwackiego w końcu XIX w. i na początku XX w.

Zwykle funkcja inicjacyjna języka znajduje wyraz w procesach konwergencji, tzn. zbliżenia się, upodobnienia się dwóch lub więcej systemów językowych. Taki charakter miała rusyfikacja języków mniejszości narodowych w ZSRR, o czym m.in. pisze Leonid Łycz na przykładzie reformy zasad białoruskiej ortografii (1993: 18 i n.). Konwergencja może doprowadzić do powstania języków mieszanych (*mixed language*), jak tzw. *trasianka* na Białorusi czy *surżyk* na Ukrainie, a w skrajnych przypadkach – do zaniku języka (*language degeneration*) (zob. Wachtin, Gołowko 2004: 111 i n.).

Dywergencja zwykle towarzyszy procesom odśrodkowym w dziejach narodo-politycznych. Zjawisko to szczególnie nasiliło się w latach 90. XX w. w krajach byłego ZSRR i byłej Jugosławii. Tak więc na Białorusi ukształtowała się alternatywna w stosunku do oficjalnej norma języka literackiego (Buśljakou, Vjačorka, San'ko 2005) oparta na zasadach derusyfikacji (kosztem nasilenia zapożyczeń z języka polskiego, zob. Kiklewicz, Pocietina 2000; Kiklewicz 2002). Jeszcze bardziej radykalne zmiany dotyczące dywergencji w zakresie fonetyki, morfologii i leksyki zaszły w krajach byłej Jugosławii, o czym pisze Agnieszka Hofman-Pianka (2000: 72–73).

Zakończenie

Celem naukowego opisu funkcji języka jest przede wszystkim konstruowanie teoretycznych, kategoryalnych narzędzi interpretacji działalności człowieka (zarówno jednostek, jak i różnego formatu grup społecznych) za pośrednictwem języka lub względem języka. Nadmierny schematyzm nie jest tu wskazany, jako że klasyfikacje *stricte* aksjomatyczne (logiczne) rzadko spełniają wymóg reprezentatywności, innymi słowy – stosowności. W historii językoznawstwa nie sprawdziło się także radykalne ujęcie indukcyjnistyczne – określane w ten sposób funkcje nie mają wyraźnych granic, są niespójne pod względem poziomu kategoryzacji. Dlatego w prezentowanej koncepcji przyjęto zasadę relatywistyczną: z jednej strony klasyfikacja funkcji języka opiera się na sześciu podstawowych parametrach, relewantnych w aspekcie działalności językowej: świat, człowiek, interakcja, dyskurs, konwencja oraz sytuacja językowa. Z drugiej zaś strony określono je w sposób taksonomiczny, tj. w postaci otwartej listy, a więc zasadniczo zakłada się możliwość jej rozszerzenia oraz wprowadzenia nowych funkcji.

Literatura

- ABERCROMBIE D., 1967, *Elements of General Phonetics*, Edinburgh.
 AGRYLE M., 1969, *Social Interaction*, London.
 AWDIEJEW A., НАБРАЈСКА G., 2004, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1, Łask.
 BANICH M. T. (red.), 2003, *Language Evolution and Innateness*, Mahwah.
 BELL R. T., 1976, *Sociolinguistics. Goals, Approaches and Problems*, London.
 BOGUSZEWICZ D. G. [Богусевич Д. Г.], 1985, *Единица, функция, уровень. К проблеме классификации единиц языка*, Минск.

- BÜHLER K., 2004, *Teoria języka*, Kraków.
- BUSZLJAKOU J., WJACZORKA W., SAN'KO Z. et al. [Бушлякоў Ю., Вячорка В., Санько З.], 2005, *Беларускі клясычны правапіс*, Вільня – Менск.
- CARRUTHERS P., 2002, *The cognitive functions of language*, „Behavioral & Brain Sciences” 25/6, s. 657–675.
- ESA M., 1991, *Bedingungen und Ausdruck der Personenreferenz im Deutschen. Eine funktionale Analyse*, Frankfurt am Main.
- FILL A., 1993, *Ökologuistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- FLEISCHER M., 2007, *Zarys ogólnej teorii komunikacji*, [w:] G. Habrajska (red.), *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, Łask, s. 29–72.
- FURDAL A., 1990, *Językoznawstwo otwarte*, Wrocław.
- GŁOWIŃSKI M., 1993, *Peereliada. Komentarze do słów 1976–1981*, Warszawa.
- GRABIAS S., 1997, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1991, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, [w:] J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowa (red.), *Język a kultura*, t. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*, Wrocław, s. 11–28.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1999, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 39–46.
- HALLIDAY M. A. K., 1973, *Explorations in the Functions of Language*, London.
- HALLIDAY M. A. K., 2002, *Linguistic Studies of Text and Discourse. Collected Works of M. A. K. Halliday*, vol. 2, London – New York.
- HOFMAN-PIANKA A., 2000, *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*, Kraków.
- JACHNOW H., 1975, *Gibt es eine einheitliche Kasus-kategorie im Russischen?*, „Anzeiger für Slavische Philologie”, s. 113–131.
- JACHNOW H., 1987, *Sprachfunktionsforschung*, [w:] U. Ammon (red.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, Berlin – New York, s. 612–626.
- JAKOBSON R. [Якобсон, Р.], 1965, *Разработка целевой модели языка в европейской лингвистике в период между двумя войнами*, [w:] В. А. Звегинцев (red.), „Новое в лингвистике”, IV, Москва, s. 372–377.
- JAKOBSON R., 1970, *Linguistics in its relation to other sciences*, [w:] J. Havet (red.), *Main trends of research in the social and human sciences*, Paris – The Hague, s. 419–463.
- JAKOBSON R., 1989, *W poszukiwaniu istoty języka*, t. 2, Warszawa.
- KAROLAK S., 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa.
- KIKLEWICZ A., [Киклевич А.], 1999, *Лекции по функциональной лингвистике*, Минск.
- KIKLEWICZ A., 2004, *Podstawy składni funkcjonalnej*, Olsztyn.
- KIKLEWICZ A., 2002, *Język polski obojga narodów? Wpływ języka polskiego na język białoruskich mediów*, [w:] W. Chłopicki (red.), *Język trzeciego tysiąclecia*, t. 2: *Polszczyzna a języki obce: przekład i dydaktyka*, Kraków, s. 321–329.
- KIKLEWICZ A., 2007, *Zrozumieć język. Szkice z filozofii języka, semantyki, lingwistyki komunikacyjnej*, Łask.
- KIKLEWICZ A., РОСИЕЧИНА, Е. [Кіклевіч, А., Пацехіна, А.], 2000, *Беларуская літаратурная норма: дынаміка і інавацыі (на матэрыяле сучаснага беларускага друку)*, „Slavia Orientalis”, nr 1, s. 93–105.
- KOI L., 1991, *Uwagi o funkcjach ja i mowy*, [w:] J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowa (red.), *Język a kultura*, t. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*, s. 35–54.
- KONDRASZOW N. A. [Кондрашов Н. А.] red., 1967, *Пражский лингвистический кружок*, Москва.
- KÖNIG E., 1977, *Form und Funktion. Eine funktionale Betrachtung ausgewählter Bereiche des Englischen*, Tübingen.
- LAYER J., HUTCHESON S. (red.), 1996, *Communication in Face to Face Interaction*, Harmondsworth.
- LEHFELDT W., 1996, *Einführung in die Sprachwissenschaft für Slavisten*, München.
- LEONTIEW A. A. [Леонтьев А. А.], 1969, *Язык, речь, речевая деятельность*, Москва.
- LEWICKI J. A. [Левіцкі Ю. А.], 1998, *Проблема типологии текстов*, Пермь.

- LIEBERMANN P., 1993, *Uniquely human. The evolution of speech, thought, and selfless behavior*, Cambridge.
- LYONS J., 1977, *Semantics*, t. 1, Cambridge.
- ŁYCZ L. [Лыч Л.], 1993, *Рэформа беларускага правапісу 1933 года: ідэалагічны аспект*, Мінск.
- MAKSIKIEWICZ J., 1999, *Co to jest „językowy obraz świata”*, „Etnolingwistyka”, nr 11, s. 7–23.
- MAJKOWSKA G., 1988, *O funkcji impresyjnej języka w prasie (techniki oddziaływania perswazyjnego)*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 11–12, s. 105–116.
- MARCJANIK M., 1988, *Kreatywna funkcja mowy*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 11–12, s. 95–104.
- MC LUHAN M., 2004, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, Warszawa.
- MIĘCZKOWSKA N. B. [Мечковская Н. Б.], 2001, *Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков*, Москва.
- MICHNIEWICZ A. J. [Міхневіч А. Я.], 1982, *Функцыі мовы і маўлення і праблемы беларуска-рускага двухмоўя*, [w:] A. Я. Міхневіч (red.), *Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў*, Мінск, s. 50–75.
- NECKI Z., 2000, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.
- NORMAN V. J. [Норман В. Ю.], 1994, *Грамматика говорящего*, Санкт – Петербург.
- NORMAN V. J. [Норман В. Ю.], 1996, *Основы языкознания*, Минск.
- NUYTS J., 1997, *Intentionalität und Sprachfunktionen*, [w:] G. Preyer, M. Ulkan, A. Ulfing (red.), *Intention – Bedeutung – Kommunikation. Kognitive und handlungstheoretische Grundlagen der Sprachtheorie*, Opladen, s. 51–71.
- OBI J. E., 1996, *Literature and the social functions of language: Critical notes on an African debate*, „Critical Arts: A South-North Journal of Cultural & Media Studies” X, s. 23–41.
- PAERCKE F., 1990, *Wielojęzyczność w poezji*, [w:] B. Andrzejewski (red.), *Komunikacja – porozumienie – dialog*, Poznań, s. 135–144.
- PAZUCHIN R. V. [Пазухин Р. В.], 1963, *Учение К. Бюлера о функциях языка как попытка психологического решения лингвистических проблем*, „Вопросы языкознания” 5, s. 94–103.
- POPPER K. R., 1998, *Wiedza a zagadnienia ciała i umysłu*, Warszawa.
- ROBEN R. [Робен Р.], 1999, *Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук: вечное недоразумение*, [w:] П. Серио (red.), *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса*, Москва, s. 184–196.
- SAPIR E. [Сэпир Э.], 1993, *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, Москва.
- SCHAEFFER B., 2001, *Linguistic Functions and Language Intervention*, t. 2: *Special Topics*, „The Journal of Special Education” IV, s. 401–411.
- SICK B., 2005, *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache*, Köln.
- SKALSKI T., 2002, *Sprawcza funkcja języka. Z zagadnień naturalizacji umysłu i języka*, Łódź.
- SLUSARIEWA N. A. [Слюсарева Н. А.], 1979, *Методологический аспект понятия функция языка*, „Известия академии наук, Отдел литературы и языка” 38/2, s. 136–144.
- SŁOMSKI W., 2001, *Karla R. Poppera teoria języka*, „Forum Philosophicum” 6, s. 69–90.
- SOBOLEWA T. A., SUPERNASKA A. W. [Соболева Т. А., Суперанская А. В.], 1986, *Товарные знаки*, Москва.
- TOLSTAJA S. [Толстая С.], 2001, *Семантизация числа в языке народной культуры*, [w:] A. Kiklewicz (red.), *Quantität und Graduiierung in der natürlichen Sprache*, München, s. 37–46.
- TUNIANOW J. N. [Тунянов Ю. Н.], 1965, *Теория поэтического языка*, Москва.
- WACHTIN N. B., GOLOWKO, E. V. [Вахтин Н. Б., Головкин Е. В.], 2004, *Социолингвистика и социология языка*, Санкт – Петербург.
- WYGOTSKI L. S. [Выготский Л. С.], 1982, *Собрание сочинений, 2: Проблемы общей психологии*, Москва.
- WALKER W., 2001, *Przygoda z komunikacją*, Gdańsk.
- WASILEWSKI J., 2006, *Retoryka dominacji*, Warszawa.
- WATZLAWICK P., BEAVIN J., JACKSON D., 1972, *Menschliche Kommunikation*, Bern.
- WHORF B., 2002, *Jezyk, myśl i rzeczywistosc*, Warszawa.
- ZIMMER D. E., 2005, *Sprache in Zeiten ihrer Unverbesserlichkeit*, Hamburg.

ZWIEGINCEW V. A. [Звегинцев В. А.], 1981, *Зарубежная лингвистическая семантика последних десятилетий*, [w:] В. А. Звегинцев (red.), *Новое в зарубежной лингвистике. X. Лингвистическая семантика*, Москва, s. 5–32.

ŻYRMUNSKI V. M. [Жирмунский В. М.], 1976, *Общее и германское языкознание*, Ленинград.

Twelve Functions of Language Summary

The article deals with the problem of classification of language functions. The author considers six parameters of verbal activity: world, man, interaction, discourse, convention and linguistic situation, which are treated as criteria of the language functions. He considers also two aspects of language functioning: explicate and procedural, which enables the distinction of twelve language functions: nomination, magic, index (presentation), expression, social (sociolectal) function, pragmatic function, stylistic function, ethological (heuristic) function, cognitive function, creative function, status function and interlinguistic (initiation).